

**DIQQAT YETISHMOVCHILIGI SINDROMINING BOSHLANG'ICH SINIF
O'QUVCHILARI KOGNITIV RIVOJLANISHIGA TA'SIRI**

Fayzullayeva Pokiza Suxrobovna

Osiya Xalqaro Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

pokiza.fayzullayeva@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur maqolada diqqat yetishmovchiligi sindromining (DYeS) boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanishiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Diqqat yetishmovchiligi sindromi mavjud bo'lgan bolalarda diqqat, xotira, tafakkur, ijro funksiyalari hamda o'quv faoliyatining rivojlanish xususiyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, diqqat yetishmovchiligi sindromi o'quvchilarning akademik muvaffaqiyati va maktabga moslashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maqolada ushbu sindromga ega bolalarning kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha psixologik-pedagogik tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar

diqqat yetishmovchiligi sindromi, DYeS, ADHD, kognitiv rivojlanish, diqqat, xotira, tafakkur, ijro funksiyalari, boshlang'ich sinf o'quvchilari.

**ВЛИЯНИЕ СИНДРОМА ДЕФИЦИТА ВНИМАНИЯ С
ГИПЕРАКТИВНОСТЬЮ НА КОГНИТИВНОЕ РАЗВИТИЕ МЛАДШИХ
ШКОЛЬНИКОВ**

Аннотация

В статье рассматривается влияние синдрома дефицита внимания на когнитивное развитие учащихся начальных классов. Освещены особенности развития внимания, памяти, мышления и исполнительных функций у детей с данным синдромом. Анализируются факторы, влияющие на учебную деятельность и школьную адаптацию. Представлены психолого-педагогические рекомендации по поддержке когнитивного развития детей с СДВГ.

Ключевые слова

синдром дефицита внимания, СДВГ, когнитивное развитие, внимание, память, мышление, исполнительные функции.

**THE IMPACT OF ATTENTION-DEFICIT/HYPERACTIVITY DISORDER ON THE
COGNITIVE DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN**

Abstract

This article analyzes the impact of Attention Deficit Disorder on the cognitive development of primary school students. The study examines the characteristics of attention, memory, thinking, and executive functions in children with ADHD. The article highlights the influence of the disorder on academic performance and school adaptation and provides psychological and pedagogical recommendations for supporting cognitive development.

Keywords

ADHD, attention deficit disorder, cognitive development, attention, memory, thinking, executive functions, primary school students.

Kirish. Ta'lim tizimida bolalarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Diqqat yetishmovchiligi sindromi (DYeS) bolalarda eng ko'p uchraydigan neyropsixologik rivojlanish buzilishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur sindrom diqqatning barqaror emasligi, impulsivlik va o'z faoliyatini boshqarishdagi qiyinchiliklar bilan tavsiflanadi.

Boshlang'ich sinf davrida kognitiv jarayonlar jadal rivojlanadi. Aynan shu davrda bolaning o'quv faoliyati, diqqat, xotira va tafakkuri shakllanadi. DYeS mavjud bo'lgan bolalarda ushbu jarayonlarning rivojlanishi ma'lum qiyinchiliklar bilan kechadi. Shu sababli mazkur muammoni ilmiy jihatdan o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta'lim tizimida bolalarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish, ularning intellektual salohiyatini to'laqonli rivojlantirish hamda ta'lim olish uchun teng imkoniyatlar yaratish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlar kuzatiladigan bolalar bilan ishlash zamonaviy psixologiya va pedagogika fanining eng dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylangan. Shunday muammolardan biri diqqat yetishmovchiligi sindromi (DYeS) bo'lib, u bolalarning kognitiv rivojlanishi, o'quv faoliyati va ijtimoiy moslashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti hamda ko'plab xalqaro tadqiqotlar ma'lumotlariga ko'ra, diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik sindromi bolalar orasida eng keng tarqalgan neyrorivojlanish buzilishlaridan biri hisoblanadi. Turli mamlakatlarda olib borilgan epidemiologik tadqiqotlar ushbu sindromning maktab yoshidagi bolalar orasida 5–7 foizgacha uchrashini ko'rsatmoqda. Mazkur holat nafaqat bolaning psixik rivojlanishiga, balki uning o'quv motivatsiyasi, tengdoshlari bilan munosabatlari va kelgusidagi shaxsiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Boshlang'ich sinf davri bolaning hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda o'quv faoliyati yetakchi faoliyat turiga aylanadi, diqqatning ixtiyoriy shakllari rivojlanadi, xotira jarayonlari takomillashadi, mantiqiy tafakkur shakllanadi hamda o'z xatti-harakatlarini boshqarish ko'nikmalari rivojlana boshlaydi. Shu bilan birga, bola yangi ijtimoiy muhitga moslashadi, o'qituvchi va tengdoshlari bilan munosabatlar tizimini shakllantiradi. Diqqat yetishmovchiligi

sindromiga ega bolalarda esa ushbu jarayonlarning kechishi ma'lum qiyinchiliklar bilan kuzatiladi. Diqqat yetishmovchiligi sindromiga ega o'quvchilarda diqqatning beqarorligi, topshiriqlarni yakunlay olmaslik, tez chalg'ish, impulsiv xatti-harakatlar va faoliyatni rejalashtirishdagi qiyinchiliklar kuzatiladi. Bu esa, o'z navbatida, o'quv materiallarini o'zlashtirish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatib, akademik muvaffaqiyatning pasayishiga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, kognitiv rivojlanishning asosiy tarkibiy qismlari bo'lgan diqqat, xotira, tafakkur va ijro funksiyalaridagi buzilishlar bolaning umumiy rivojlanish istiqbollari murakkablashtiradi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy olimlardan R.A.Berkli, T.E.Braun, S.Goldshteyn va boshqalar diqqat yetishmovchiligi sindromining neyropsixologik mexanizmlari hamda ijro funksiyalariga ta'sirini chuqur o'rganganlar. Xususan, R.A.Berkli diqqat yetishmovchiligi sindromining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida xulq-atvorni tormozlash va o'zini-o'zi boshqarish funksiyalarining yetarlicha rivojlanmaganligini ta'kidlaydi. T.E.Braun esa diqqat yetishmovchiligi sindromini faqat diqqat buzilishi sifatida emas, balki ijro funksiyalarining kompleks buzilishi sifatida talqin qiladi. MDH mamlakatlari olimlari orasida A.R.Luriyaning neyropsixologik qarashlari, L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi hamda A.N.Leontevning faoliyat nazariyasi mazkur muammoni tushuntirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu nazariyalarda bolaning psixik rivojlanishi biologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasi sifatida qaraladi. Mamlakatimizda ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojiga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq diqqat yetishmovchiligi sindromiga ega boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanish xususiyatlarini kompleks o'rganish, ularning o'quv faoliyatiga ta'sirini aniqlash va samarali psixologik yordam ko'rsatish mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan tadqiqotlar yetarli emas. Shu nuqtayi nazardan, diqqat yetishmovchiligi sindromining boshlang'ich sinf o'quvchilari kognitiv rivojlanishiga ta'sirini o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot natijalari maktab psixologlari, pedagoglar hamda ota-onalar uchun DYeSga ega bolalarning rivojlanish xususiyatlarini chuqurroq tushunish, ularning ta'lim jarayonidagi ehtiyojlarini aniqlash va samarali psixologik-pedagogik yordamni tashkil etishda metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Maqolaning maqsadi – diqqat yetishmovchiligi sindromining boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanishiga ta'sirini nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu toifadagi bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish hamda tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi.

ADHD va kognitiv rivojlanish bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari o'rganildi.

Diqqat rivojlanishidagi o'zgarishlar. Diqqat DYeSning asosiy buzilgan komponenti hisoblanadi. Bunday bolalarda diqqatning barqarorligi va taqsimlanishi sust rivojlangan bo'ladi. Ular uzoq vaqt davomida bir faoliyatga e'tibor qaratishda qiyinchilikka duch keladilar. Natijada topshiriqlarni bajarish sifati pasayadi va akademik muvaffaqiyat kamayadi. **Xotira jarayonlariga ta'siri.** DYeSga ega bolalarda ishchi xotira faoliyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi kuzatiladi. Ishchi xotira yangi ma'lumotlarni qabul qilish, saqlash va qayta ishlashda muhim rol o'ynaydi. Mazkur jarayonning buzilishi o'quv materialini o'zlashtirishni murakkablashtiradi.

Tafakkur va ijro funksiyalarining rivojlanishi. R.Berkli va T.Braun tadqiqotlariga ko'ra, diqqat yetishmovchiligi sindromining asosiy mexanizmlaridan biri ijro funksiyalarining sust rivojlanishi bilan bog'liqdir. Bunday bolalarda rejalashtirish, maqsad qo'yish, qaror qabul qilish va o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish qobiliyati yetarlicha shakllanmagan bo'ladi.

O'quv faoliyatiga ta'siri. Kognitiv jarayonlardagi qiyinchiliklar o'quv faoliyatida ham aks etadi. O'quvchilar topshiriqlarni bajarishda ko'proq xatolarga yo'l qo'yadilar, dars davomida tez chalg'iydilar va mustaqil ishlashda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Psixologik yordamning ahamiyati. Diqqat yetishmovchiligi sindromiga ega bolalar bilan ishlashda korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar, diqqatni rivojlantiruvchi treninglar, emotsional boshqaruv metodlari va individual yondashuv muhim hisoblanadi. Ota-onalar, pedagoglar va psixologlarning hamkorligi bolaning kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim omil sanaladi. Diqqat yetishmovchiligi sindromi boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, diqqat, ishchi xotira, tafakkur va ijro funksiyalarining rivojlanishida sezilarli qiyinchiliklar kuzatiladi. Ushbu holat o'quvchilarning akademik muvaffaqiyati va maktabga moslashuviga salbiy ta'sir etadi. Shu bois diqqat yetishmovchiligi sindromiga ega bolalarni erta aniqlash, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash va korreksion dasturlarni amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- Barkley R.A. *Attention-Deficit Hyperactivity Disorder: A Handbook for Diagnosis and Treatment*. New York: Guilford Press, 2015.
- Brown T.E. *A New Understanding of ADHD in Children and Adults*. Routledge, 2021.
- Goldstein S., Naglieri J. *Assessment of ADHD*. Springer, 2014.
- Luriya A.R. *Osnovy neyropsixologii*. Moskva, 2003.
- Vigotskiy L.S. *Psixologiya razvitiya rebenka*. Moskva, 2018.

Sunnatova R., Abdurahmonova N. Bolalarda diqqat buzilishlari va ularning psixologik xususiyatlari. Toshkent, 2021.

Xolmatova M. Ta'lim jarayonida diqqat yetishmovchiligi kuzatiladigan bolalar bilan ishlashning psixologik asoslari. Toshkent, 2022.